

Թմբեցընեն , որով թէ և տղաքը չի մեռնին՝ երկար սովորութեամբը անբաւ հիւանդութիւններ կը ստանան :

Իսկ ափիոնէ թունաւորութիւններուն ընելու սովորական դեղն ու դարմաններն են ործացուցիչ և լուծողական դեղերը , խարանադեղը , թթու հեղանիւթներ՝ ինչպէս են քացախ , լեմանի՝ կիտրոնի ջուրը , մանուշանգ արիւն առնելը :

Խօսքերնիս չի լմնցուցած այս ալ ըսենք որ քնաբեր խաշխաշը բաց ի իրեն բժշկական զօրութենէն ու պարտեզներու զարդ ըլլալէն , առտնին տընտեսութեան և քանի մը արուեստից մէջ շատ օգտակարութիւններ ալ ունի :

Ինոր համար Եւրոպա շատ տեղ այս բոյս մեծ խնամքով կը մշակեն , վասն զի իրեն հունտերէն թանձր եղ մը կ'եւլէ , որ ամենեւին հոտ չունի , համն աւուշ , գոյնը սաթի գոյն :

Այս եղը , որուն գաղղիացիք քէն աղ-
+աթայ՝ կ'ըսեն , հասարակ ձէթէն ետև ամենէն աղէկը կրնայ սեպուիլ և կերակուրներու ալ գործածուիլ . բայց լուսաւորելու չի դար , վասն զի աղէկ չի վառիր , և շատ ծուխ կը ձգէ : Աստկերահասունութեան մէջ ալ կրնայ գործածուիլ և կտաւատի եղին պէս շուտով կը չորնայ :

ԱՌՈՂՔՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ինչչոյնիւն և անչչացելոյ ընելու առաջին դարձանէրը ¹ :

Սրի մէջ խղղուած շատ մարդիկ եղած են որ կենդանացեր են : Ինքամ մը պարտիզպանին մէկը սառած ջրի վըրայ քալելու ատենը սառը կը ճաթի ու խեղճը խորունկ ջրի մէջ կ'իյնայ . տասնըվեց ժամ հոն կը կենայ ինչուան որ զինքը հանեն : Իէկէն ամէն հարկա-

ւոր եղած դարմանները կ'ընեն ու զինքը կը կենդանացընեն :

Երկրորդ բժշկին մէկն ալ Օուիցերացի մը ազատեց , որ ինը ժամ ջրին մէջ կենալուն համար իբրև մեռած պիտի թաղէին . վասն զի վըրան ամենեւին կենդանութեան նշան ալ չէր երևնար :

Երբի մը մէջ աս ալ կարգացի թէ երիտասարդին մէկը ջուրը ընկեր է և ութը օրէն ետքը զինքը հաներ ու կենդանացուցեր են :

Երրորդն մէկը որ վեց ժամ ջրին տակ մնացեր էր , կենդանեաց աղբի մէջ դրին . ուրիշ մըն ալ տաք մոխրի մէջ թաղեցին , և երկուքն ալ մահուանէ ազատեցան :

Վարդիկէ մեռած աղջիկ մը կենդանացեր է . վասն զի դաբաղը տանողին ձեռքէն կ'իյնայ , ու անցնցումէն աղջկան վրայ կենդանութեան նշան կ'երևնայ . մէկէն կ'առնեն տուն կը տանին ու բուրովին կ'առողջանայ : Եւրոպայի մը յարգի վըրայ կը պառկեցընեն ու ոտքին քովը վառած մոմ մը կը դնեն . ինչպէս կ'ըլլայ՝ մէկը մոմին կը զարնէ վար կը ձգէ ու յարգը մէկէն կը բռնկի . շուտ մը մեռելը կը կենդանանայ , սաստիկ մը կը պուռայ ու վըրան երկար ատեն կ'ապրի :

Եւրոպայի մէկը ճամբորդութենէ մը դառնալու ատեն կ'իմանայ որ կինը մեռեր է ու իրեք օր է որ թաղուեր է . չկարենալով կերպով մը միւթ թարուիլ , գերեզմանը բանալ կու տայ ու կինը կենդանի կը գտնէ :

Վեղացիին մէկը ժանտախտէ մեռնելով՝ կը սլատրաստուէին քսանըջորս ժամուան մէջ զինքը թաղելու : Եւրոպայի մէկը չգտնուելով ինչուան երկրորդ օրը մնաց . և երբոր դաբաղին մէջ զինքը կը դնէին՝ տեսան որ վըրան կենդանութեան նշան կայ :

Երբեթէ ամէն հաւաքածոյ պատմութեանց քրքերուն մէջը կը գտնուի Քլորանչիսկոս Խիլիլիացոյն պատմութիւնը , որ միշտ իր ստորագրութիւնը առնակ կը լմնցընէր . Իբեք անգամ մեայ , Իբեք անգամ Լաղուեցայ , Իբեք անգամ ալ

¹ Գղ. Huile d'olive des pauvres, huile de parot, œillette.

² Տես երես 12 :

դղրճութեամբն ըստ յարութեան առի :

Իրաւցընէ , նախ մօրը հետ թաղուեցաւ որ դեռ զինքը չճնած մեռեր էր . էրիկը հոն չգտնուելով երբոր ետքը եկաւ՝ զանիկայ գերեզմանէն հանել տուաւ ու տղան դուրս հանեց որ դեռ կենդանի էր : Երիշ ժամանակ քաղաք մը պաշարելու ատեն երբոր քաղաքը առնուելու վրայ էր , ծանր կերպով վիրաւորուեցաւ ու պարսպին վրայէն խրաւ մը մէջ իյնալով՝ քիչ մը հոգով ծածկուեցաւ . բայց իրեն հաւատարիմ ծառան զինքը հանեց անկէց ու հինգ վեց օրէն ետքը հազիւ թէ կենդանութեան նշան տուաւ : Երբոր իր կեցած քաղաքը առնուեցաւ , թշնամիները զինքը պատուհանէն վար ձգեցին . բազմաբանեցաւ որ դիզուած աղբիւսի մը վրայ ընկաւ , ու հոն մնաց շապկանց իրեք օր ու իրեք գիշերէն աւելի . վերջապէս ազգականներէն մէկը զինքը ողջ գտնելով առաւ հոգաց ու բժշկեց :

Երեւոյ Ռուսսէլ անունով անգղիացի կնիկան դիպուածն ալ շատ անուանի է : Երբ համար ամէնքը կարծեցին թէ մեռաւ : Իր էրիկը սաստիկ սիրոյն համար անկարելի սեպելով զինքը կորսնցընելը , չթողուց որ որոշեալ ժամանակին գան իր ամուսնոյն մարմինը վերցընեն . ատրճանակ մը ձեռքը բռնած կը սպառնար որ ո՛վ որ անոր քովը մօտենայ՝ կը մեռցընէ : Իրաւցընէ , թէպէտ կնիկան մարմինը ոչ ներսէն և ոչ դրսէն շարժման մէկ նշան մը կը ցուցընէր , սակայն հոտելու ալ ամենեւին նշան չէր տար : Երանկով ութ օր անցնելէն ետքը քովի եկեղեցւոյն զանգակներուն ձայնէն յանկարծ արթնցաւ կինը , ելաւ նստաւ ու ըսաւ . « Ես զանգակը շարժեցաւ . ելէ՛ք ժամ երեւան » :

Եւ երեւոյթներուն ինչ մեկնութիւն տարու է :

Տարակոյս չկայ որ եթէ մարդու շնառութիւնը արգիլուի ու արեան ջրը ջանը չգաղրի , սիրան ու շնչերակները սև արիւնով կը լեցուին ու մարդս մէկէն կը մեռնի . և անշուշտ աս կերպով կը մեռնին ջրի մէջ խղզուողները : Եւս .

տի որպէս զի մէկ մարդ մը կարենայ վեց ժամ , տասներկու ժամ , ութ օր ջրի մէջ կենալ ու չմեռնիլ , պէտք է որ ան սաստիկ ցուրտը և կամ ան վախը որ մարդ կը զգայ ջուրը մօած ատենը , բոլոր ջրերը տկարացնեն . այնպէս որ միանգամայն թէ արեան շրջանը և թէ շնառութիւնը դաղրի : Բայց ինչո՞ւ համար աս երկու երեւոյթները միանգամայն պիտի պատահին : Եւ գիտնալու է որ այսպիսի դիպուածներ միայն ցուրտ երկիրները և կամ սաստիկ պաղ ատեն հանդիպած են . իսկ մեր երկիրներուն մէջ երբոր ամառը մէկը ջրին մէջ ընկղմի , մէկ քանի վայրկեանէն կը մեռնի :

Բանի մը պարագաներ ալ կան , որ վտանգը կ'աւելցընեն , ասանկ է ստամոքսին լեցուն ըլլալը , և մանաւանդ գինովութիւնը որ կաթուածի՝ սկզբնաւորութիւն է :

Չրի մէջ խղզուող մարդ մը կենդանացընելու զօրաւոր հնարքներն ասոնք են : Խղզուողը ամենեւին պէտք չէ գլխի վայր կախել . մէկէն պէտք է վրայի թաց հագուստները կտրտել հանել , խղզուողը չափաւոր տաք անիողնի մը կոմտաք մոխրի մէջ պառկեցընել՝ գլուխը բարձր . բերնին մէջ գացած բաները մատով հանել , եղեգով կամ փքով՝ մը քթին ծակերէն ու բերնէն դէպ ի թոքը մաքուր օդ փչել . փետուր գրիչով մը շրթունքն ու քթին ծակերը քերել , օղիի մէջ թաթխած տաք բրդեղէնով մարմինը շփել , և աղով խառնած գաղջ ջրով գրեխ տալ :

Իրեթէ նոյն դարմանները պէտք է ընել նաև ինքզինքը կախած մարդուն՝ շուտ մը չուանը կտրելէն ու վզէն հանելէն ետքը :

Եսածներէս կ'իմացուի որ մեծ ըզգուշութիւն պէտք է ընել իրական մահը ճանչնալու համար , և թաղումը ան ատեն պէտք է որոշել՝ երբոր սկսի մեռելը հոտիլ : Արպէտ բժշկի մը ըսածին պէս այնչափ դիպուածներէն՝ որով

մեռած մարդիկը կենդանացեր են՝ կրը-
նանք հասկընալ թէ հապա որչափ ա-
ւելի շատուոր պիտի ըլլան ան խեղճերն
որ իբրեւ մեռած թաղուեր ու ետքը
աչքերնին գերեզմանին ահաւոր մթու-
թեանը մէջ բացեր են :

Իւերեւոյթ մահը կենդանութեան
գործողութեանցը առժամանակեայ և
անկատար դադարումն է , իսկ իրական
մահը բացարձակ ու յարատեւ դադա-
րումն է նոյն գործողութեանց :

Իրական մահուան նշաններն ասոնք
են . մեռելի գոյն , մարմնոյն բոլորովին
պաղիլը , աչքերուն մթ ըննալն ու տկա-
րանալը , մկանանց շարժման դադրիլը
և անդամոց թմրութիւնը :

Իայց որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ աս
նշաններէն շատը և կամ մէկ քանին ի-
րապէս մեռելոյն վրայ չերեւնայ ու առ-
երեւոյթ մահուան վրայ երեւնայ , ապա-
հով ճամբան աս է որ մարդ սպասէ ին-
չուան որ մեռելը սկսի քիչ մը աւելիլ :

Ի՞նչ բանիս վրայ քաղաքին ոստիկա-
նութիւնն ալ մեծ փոյթ պիտի ունե-
նայ , և քիչ մը տարակոյս որ տեսնէ՝
պէտք է որ ուշացընէ թաղումը : Ի՞մէն
ատեն ալ բժիշկը պիտի հաստատէ
հիւանդին մեռնիլը ու ինքը նախ հրա-
ման պիտի տայ թաղելու , ինչպէս որ
Եւրոպայի մէջ օրէնք է :

Իայց ուրիշ անգամ մըն ալ մեռելոց
վրայ ընելու քանի մը կարեւոր զգուշու-
թիւններուն վրայ կը խօսինք :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Եւր Տօր 'ի վերայ մանկան ննջելոյ :

ՀԱՆԳԻՐ մանուկս աչքք վըճիտ
հանգիր անոյշ յօրօրոցիդ :
Այդ հրաշագեղ գոհար բըբունք
ի յարթնութեանդ միշտ երերունք
Ո՛հ զի՛ խաղաղ և անշարժիկ
Փակեալ 'ի նինջ են աւասիկ .
Ըրթունքդ շուշանք լըցեալ շաղով
Եւ գիրդ մարմինդ երկնից գեղով :

Ննջեա՛ մանուկս աչքք վըճիտ
Ննջեա՛ յանգորր յօրօրոցիդ :
Ցօղն 'ի վերայ վարդին թերթից
Իմ ցօղ աչաց վառ վառ այտիցդ
Թշուառ մանկիկ , քեզ մօր միակ
Ո՛հ անժըպիտ են գորովանք ,
Ձուրկ 'ի նազուկ յայս տիս ամբիծ
Հօր կաթոգին 'ի համբուրից
Որ 'ի գգուանս իւր սիրակէզ
Այսպէս փափկիկ ծննաւ ըզքեզ :
Աւա՛ղ 'ի մէնջ գընաց հեռի ,
Թող ըզքեզ որք և զիս այրի
Ձանդրանիկն իւր որդեակ չըքնաղ
Եւ զտարփալի հարմըն մատաղ :
Ոչ գողարական քեզ այլ եղբայր
Լիցի ընկեր սիրապատար .
Դու անմեղուկ իմ աղանեակ
Դու ինձ միայն մնացեր որդեակ :
Այլ մէք ըբեալ թողտք անտէր .
Եւ մինչ ես մայրդ քեզ առնիմեր
Ըզցայդ ցերեկ 'ի կոծ ամբաւ
Աղետորով մաշիմ 'ի ցաւ ,
Ժպտես ճէնս քաղցրախօսիկ
Կամ յօրոցիդ հանգչիս հեղեկ .
Եւ քո հայրիկ 'ի հող աղխուր
Գերեզմանաց անդր 'ի բըլուր
Ըուրջ պար առեալ նոճեաց 'ի սեաւ ,
Ննջէ մահուն ընդ ցուրտ շիրմաւ :
Արդ 'ի չըթուեսդ իսկ վարդաձոյլ
Ձըւարթութեան փայլէ նըշոյլ .
Ինդէր երեսըդ ժպտեցան .
Հրեշտակք եղեն քեզ յանգիման
Խաղապատին ըզքեւ անոյշ
Ի համբուրիկս նոքա քընքոյշ .
Մին զձիւնափայլ պարանոցիկդ
Այլք ըզթաթիկըս քո փափկիկ ,
Եւ յանուանէդ ըզքեզ ձայնեն
Կամ շուրջ ըզքեւ պար բոլորեն .
Այլք խաղալով ընդ քոյդ օրոց
Յունկնըդ մնչեն ձայնիկս երգոց .
“ Ի քո քաղցրիկ մօրէդ ծածուկ
Մանկիկ , յերկնս եկ փախիցուք , ,
Եւ քոյդ արգեօք թռեալ հոգեակ . . .
Ձարթի՛ր զարթի՛ր իմ աղանեակ .
Կաթն անուշիկ քընքոյդ փոխան
Քեզ ջամբեցից մեղրածորան :

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻՔԹԱՇԼԵԱՆ
ՅԱՇԱԿԵՐՏԱՅ ՄՈՒՐԱՏ . ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ